

Udvarvölgyi Zsolt András:

A PÁRBAJPESTISTŐL A PÁRBAJELLENES LIGÁIG

A párbajozó úriember című könyvről

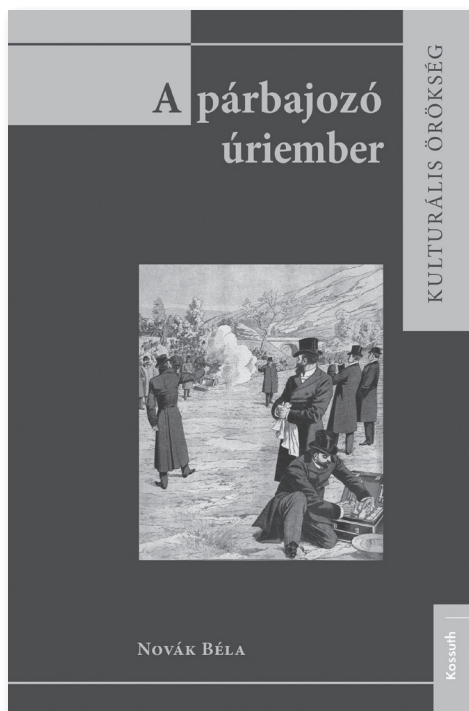
Figyelemre méltó, alapos és érdekes könyv jelent meg 2020-ban a Kossuth Kiadó gondozásában, amely egy letűnt világgal ismerteti meg az olvasót. Novák Béla történész, levéltáros¹ *A párbajozó úriember* című könyve részletesen és közérthetően mutatja be a párbaj történetét a lovagi tornáktól a párbajmánián át egészen a párbaj alkonyáig. A szerző a könyv alapját képező PhD-értékezését 2008-ban védte meg az ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskolájában.²

A 19–20. század fordulóján a párbajok száma oly mértékben megnövekedett, hogy egyes szerzők *párbajpestisről*, illetve *párbajmániáról* írtak. Ennek okait járja körül a kötet, arra keresve a választ, miként lehet, hogy az alapvetően nemesi eredetű párbajozást a tárgyalt korszakban (1867–1945) a polgárság is átvette, és igen buzgón gyakorolta.

A könyv elsőként a párbajok előzményeivel ismerteti meg az olvasót, amelyek a középkorig nyúlnak vissza. Bár az ókorban is voltak páros összecsapások – főleg két ellenséges sereg vezetői vagy kiválasztott katonái mérkőztek meg, hogy csata nélkül döntsék el, kit illet a győzelem –, a párbaj előzményeként tekinthető viadatok inkább a középkorra voltak jellemzőek.

Ezek közül két főbb típust különböztethetünk meg: az *ítéleti viadatok* során a szemben álló felek igazságukat akarták bizonyítani, s úgy vélték, a győztes fél mellé állt az isteni akarat; a viadatok jelentős részét azonban *becsületbeli ügyekben* vívták, ahol már megfigyelhető a későbbi párbajokkal való azonosítás, a becsület fegyveres védelme.

A lovagi tornák jelentették a párbajok másik előképét, és bár ezek inkább korabeli sporteseményekként foghatók fel, a szabályok szerinti páros összecsapás a későbbiekben példát jelentett a párbajozóknak. A lovagi eszmény szintén nagyon fontos a téma szempont-

¹ Az MTA KIK Akadémiai Levéltár adatai alapján. https://konyvtar.mta.hu/index.php?name=v_2 (Letöltés időpontja: 2021. 01. 19.)

² Az Országos Doktori Tanács adatai alapján. <https://doktori.hu/index.php?menuid=193&lang=HU&vid=1112> (Letöltés időpontja: 2021. 01. 19.)

jából, hiszen a becsületére kényes lovag képe lebegett a késői korok úriembereinek szeme előtt. Bizonyosság erre, hogy általánosan elfogadottá vált a „lovagias ügy” kifejezés, illetve a párbajok elintézésénél a „lovagias elégtételadás” kitétel.

A reneszánsz kori Itáliában jelent meg először, hogy nemes ifjak a becsületüket ért támadások miatt fegyverrel vettek maguknak elégtételt. Ugyancsak a 16. századi Itáliában születtek az első, párbajról szóló íráások. A 17. századra a nemesség körében egyre elterjedtebbé vált a párviadal, különösen Franciaországban emelkedett meg a számuk. Az uralkodók természetesen tiltották a párbajokat, hiszen a kezdődő abszolutista törekvések kizárták az alattvalók becsületbeli önbíráskodását. Azonkívül pedig a párbajokban a nemesség legértékesebb, katonáskodásra alkalmas része vesztetett oda.

Magyarországon szintén voltak *ítéleti bajvívások* és *lovagi tornák*, utóbbiak különösen a királyi udvarban. Ám az oszmán hódoltság korában egy – csak nálunk jellemző – páros harcforma, a *török–magyar párviadal* is feltűnt. Egy-egy ismertebb végvári vitéz és török bajnok összecsapása az egyéni vitézség bizonyítása mellett a becsület védelmét is szolgálta. Ha ugyanis az első kihívásra nem válaszolt egy vitéz, akkor becsületébe gázoló levélben hívták ki másodszor. Erre már valamiképp reagálni kellett, legtöbbször a párviadal elfogadásával, még ha minkét uralkodó tiltotta is ezeket a személyes harcokat.

A 17. századtól kezdve a párviadatok egyre jobban individualizálódtak: a szereplők már inkább valamilyen személyes sértésért ragadtak fegyvert, hogy helyreállítsák a becsületüket. Ezzel párhuzamosan az egyre központosuló állam mindjobban igyekezett tiltani, hogy polgárai saját kezükbe vegyék a becsület védelmét és fegyveresen vegyenek elégtételt. Hazánkban a 17. század királyi rendeletei után Rákóczi hadiregulái, majd Mária Terézia törvényei is tiltották a párbajozást – kevés sikerrel.

Ebben a korszakban még a nemesség kiváltsága volt a párbaj, de a 19. századtól kezdve egyre inkább a polgárság is átvette ezt az intézményt. Kézenfekvő magyarázat erre a folyamatra az utánzási vágy, különösen hazánkban, ahol gyenge és jórészt idegen eredetű polgárság volt, amely érthető módon igyekezett utánozni a magát nemzetalkotónak tartó nemességet. Az okok azonban ennél szerteágazóbbak, s ezeket járja körül a szerző is.

A párbajok gyakoriságának egyik fő oka a társadalmi nyomás volt, a törvények ugyanis a becsületsértésre nem adtak kellően érélyes választ, ezért igyekeztek egyéni elégtételt venni az érintettek. A közvélemény ebben maximálisan támogatta őket. Aki kitért egy párbaj elől – jöllehet a sértés egyértelmű volt –, számíthatott a társadalmi elutasításra. Kizárhatták a helyi úri kaszinóból és egyéb társadalmi egyesületekből, megbélyegzett, becsületét vesztett embernek számított.

A közvélemény nyomása mellett a törvények enyhe megítélése is hozzájárult a párviadatok terjedéséhez. A Csemegi-kódex, a korszak büntető törvénykönyve más megítélés alá vonta a párbajokat, mint a közönséges verekedéseket. Nemcsak a büntetési tételek voltak jóval enyhébbek, hanem a büntetés körülményei is. A párbajvétségért elítélteknek ugyanis csak államfogházba kellett bevonulniuk, jellemzően csupán néhány napra. A könyvben található egészen anekdotikus ízű példákat arra, miként zajlott egy-egy ilyen, elrettentőnek semmiképp sem nevezhető büntetés.

Ugyanakkor praktikus okok is vezethették azt, aki fegyverhez nyúlt: egy párbajjal sokkal gyorsabban pontot tehetek egy kínos ügy végére, mint hosszas pereskedéssel. Mindezt, a már említett módon, teljes társadalmi támogatás mellett teheték. Ennek következtében megjelentek az olyan látszatpárbajok is, amelyek előre megbeszélte módon azt a célt szolgálták, hogy mindenki számára elfogadható módon rendezzenek egy kényes ügyet. Az egyik korabeli szerző ezeket „koncertpárbajoknak” nevezte. Politikusok gyakran éltek ezzel a lehetőséggel, a könyvben az ilyen esetekre is találunk példákat.

A polgárság, mindamelllett, hogy átvette, egyben a saját képére is formálta a párbajokat. Pontos szabályrendszert dolgoztak ki, amelyet már csak azért is ajánlatos volt betartani, mert ha bíróság elé került az ügy, a szabályoktól való eltérés súlyosabb büntetést vont maga után. Ily módon megszületett egy új műfaj, az ún. párbajkodeks. Az első szabálygyűjteményt Franciaországban jelentették meg 1836-ban, a könyv egész Európában népszerű lett. Majd az egyes országok is előjöttek saját szabálygyűjteményeikkel. Magyarországon sem kellett sokáig várni, 1848-ban már megjelent az első, kifejezetten erre a célra íródott mű. A század végére egész sor hasonló munka látott napvilágot, közülük a legnépszerűbb Bolgár Ferenc munkája (a főleg katonai körökben kelendő *A párbaj szabályai* című) és Clair Vilmos *Párbaj-codexe* volt; ez utóbbi a legtöbb eladott példányszámmal dicsekedhetett. Egy valamirevaló úriember könyvtárában legalább egy példány megtalálható volt valamelyikből.

Ezzel elérkeztünk a szerző szerint a legfontosabb kérdés taglalásához: milyen szerepet játszott a korszakban kialakul kategória, az *úriember* megjelenése a párbajokban? Kit nevezhetünk úriembernek? A korabeli szerzők jórészt egyetértettek abban, hogy az úriembert nem a külső adottságok teszik. A vagyon, a születés, a megfelelő állás persze fontos, de alapvetően a belső tulajdonságok megléte tesz valakit úriemberré. Az önuralom, a jó ízlés, a jó modor, a lovagiasság olyan nélkülözhetetlen tulajdonságok, amelyek kizárják, hogy egy úriember alantas munkát végezzen vagy méltatlanul viselkedjék.

Ha egy úriembert becsületében támadnak, akkor ezeket a tulajdonságokat kérdőjelezzik meg. Ezért egy ilyen támadást megtorlatlanul hagyni egyenesen azt jelenti, hogy az illető kizárja magát az úriemberek közösségéből. Az úriember tehát értelemszerűen *párbajképes* is, hogy meg tudja védelmezni státuszát. Ebből a státuszvédelemből eredeztethető az a már említett társadalmi nyomás, amely a törvényes tiltás ellenére is párbajra ösztökélte az úriembereket. Mivel az úriemberek közé tartozás feltétele a kellő tulajdonságok megléte volt, ezért a polgári származásuk előtt is nyitva állt az út, hogy úriemberekké váljanak. Tehát egy olyan kategóriáról beszélhetünk, amely segített homogenizálni a középosztályt. Mivel azonban az úriembség nem volt egészen pontosan definiálva, sokszor a párbajképesség volt a döntő motívum abban a kérdésben, hogy ki tartozik ebbe a közösségbe. Ez növelte azoknak a párbajozási kedvét, akik bizonytalannak érezték a társadalmi helyzetüket, egy párbajjal ugyanis megszilárdíthatták úriemberi pozíciójukat. A könyvben erre a folyamatra is találhatunk példákat.

E folyóirat olvasóinak fokozott érdeklődésére tarthat számot a kötet azon része, amely a hadsereg szerepét vizsgálja a párbajok terjedésében. A *tiszt* egyértelműen úriember *is* volt, és ez vonatkozott a tartalékos tisztekre is. Egy tömeghadseregnek jellegéből adódóan sokkal több tisztre volt szüksége a mozgósításkor, mint amennyi aktív tiszt szolgált békeidőben. Ezt a tartalékos tiszti rendszer bevezetésével oldották meg Európa számos országában. A sokat emlegetett egyévi önkéntes rendszer lényege az volt, hogy a legalább középiskolát végzetteket csak egy évre hívták be, s ennek letelte után tartalékos tiszti vizsgát tehetnek. Sőt, amennyiben úgy akarták, egy újabb vizsga letétele után tényleges tisztekként aktiválhatták magukat. A törvényalkotók célja ezzel az volt, hogy a műveltebb, vagyonosabb rétegek fiait megnyerjék a hadseregnek.

Az ún. önkéntesi év, amelyet le kellett szolgálni az úriemberek közé jutást biztosító tartalékos tiszti rangig, nem jelentett különösebb megpróbáltatásokat az újoncnak. Megalázó munkákat, takarítást, csutakolást nem végezthettek velük. Tisztiszolga ugyan nem járt az önkénteseknek, de a legénységi állományúak közül felfogadhattak egy sorkatonát, hogy tartsa rendben a felszerelésüket, ruházatukat. Az egyetemisták csak heti néhány napot tartózkodtak a laktanyában, különben bejárhattak az egyetemükre, tehát még évet

sem kellett halasztaniuk erre az időszakra. Ezek a kedvezmények is hozzájárultak ahhoz, hogy a bevezetésekor idegenkedéssel fogadott egyévi önkéntesség intézménye később igen népszerűvé vált. Sőt, az iskolázottsági szint növekedéséhez hozzájárult az önkéntesség is. Hiszen a sorkatonákkal való bánásmód olyan volt, amelyet egy műveltebb családból származó fiatalember nem bírt volna elviselni. Az egyévi önkéntesi kedvezményeket azonban csak a megfelelő iskolai végzettséggel lehetett igénybe venni.

A tartalékos tisztek életében az ezredük éppen a *becsületbeli ügyekben* játszott a legnagyobb szerepet. Ha olyan kényesebb ügyük támadt, amelyben a katonatiszti tekintélyre volt szükség, az ezred aktív tisztjei közül kérhettek fel párbajsegédeket. De fordulhattak az ezred becsületügyi választmányához is, ha kétség merült fel az ellenféllel kapcsolatban. Amennyiben pedig esetleg az ő párbajképességüket kérdőjelezték volna meg, a legkézenfekvőbb igazolást szintén a *becsületügyi választmánytól* nyerhették. A becsületügyi választmányok azonban el is marasztalhatták az illetőt, ha úgy ítélték meg, hogy méltatlanul viselkedett: például visszautasított egy párbajt vagy elintézetlen ügye volt korábról. Ez pedig a tartalékos tisztek párbajkedvét növelte, ha ugyanis megfosztották őket a rangjuktól, az könnyen megingathatta az úriemberi pozícióikat. Ezért azután, amíg egyesek azért vállaltak párbajokat, hogy úriemberekké válhassanak, a tartalékos tisztek azért voltak harciasabbak egy nézeteltérés rendezésekor, mert meg akarták tartani ezt a pozíciót. Az ezred „figyelő szemét” ugyanis mindig magukon érezhették.

A katonatiszteknek a külsőségekben is szigorú szabályokhoz kellett magukat tartaniuk. Mindezek a külsőségek a tisztikar presztízsének a megőrzését szolgálták. A szerző idézi Schopenhauert, aki szerint amikor az állam nem tudja jutalmazni a neki szolgálókat, akkor a presztízsük megteremtésével emeli ki őket a tömegeből, ezzel a nem anyagi jellegű „fizettséggel” honorálva őket. Ennek a presztízsadásnak a jellegzetes példáit figyelhetjük meg az Osztrák–Magyar Monarchia haderejében is: a tisztek csákóján az uralkodó monogramja volt látható, a különleges szerepet betöltő kardbojtot szintén az uralkodó ajándékának tekintették, az egyenruhát is sokszor a „császár kabátjának” nevezték. Ferenc József tehát mintegy kiterjesztette a saját tekintélyét a tisztjeire.

Ezt a tekintélyt pedig mindenáron meg kellett védelmezni, amiből a *becsületbeli önvédelem* kiváltsága adódott, amely azonban sokszor inkább tehernek bizonyult. Eszerint tehát, ha egy tisztet megsértettek, még a helyszínen elégtételt kellett szereznie. A tisztet ért sértés az egyenruha azonossága miatt az egész hadsereget és így az uralkodót, a legfőbb hadurat is érintette. Amennyiben párbajképes volt a sértő fél, úgy egyszerűbb volt a helyzet: ki kellett hívni párbajra. Ha párbajképtelen volt az illető, akkor a tiszt két lehetőség közül választhatott: amennyiben a közelben volt egy rendőr, oda kellett hívnia és utasítania, hogy vegye őrizetbe a sértegetőt. Ha nem volt kéznél egy hatósági közeg, akkor kardot kellett rántania, és azzal véget vetni a sértegetésnek. Látható tehát, hogy ilyen helyzetekben egy tisztnek gyorsan kellett felmérnie, kivel áll szemben és milyen eljárást alkalmazhat.

A becsületbeli önvédelem kötelezettsége túlélte a Monarchiát, még az 1930-as években is sor került olyan esetekre, amikor tisztek a kardjukkal a helyszínen vettek elégtételt olyan személyeken, akiket nem ismertek el párbajképesnek. Sőt, a szerző idéz egy 1944 augusztusából származó vezérkari rendeletet, amely a fegyveres becsületvédelem új módjait szabályozta, ugyanis akkoriban a tisztek már nem viseltek kardot, csak pisztolyt. A rendelet figyelmeztette a tiszteket, hogy kellő körültekintéssel járjanak el, ha pisztolyt használnak.

A tisztí presztízs kiemelt védelmét szolgálták a *tiszti becsületbíróságok* is. A könyv részletesen ismerteti a civil becsületbíróságoknál jóval bonyolultabb, többlépcsős eljárást. Aki nem akarta magát kitenni a rigorózus procedúrának, igyekezett betartani a tisztektől

elvárt normákat. Ha becsületügyben támadt nézeteltérése, azt párbajjal oldotta meg. A párbaj ellen ugyanis soha nem emeltek kifogást, mert maradéktalanul méltónak tartották egy katonatiszthez. A műben találhatunk olyan példákat is, amikor a tiszt becsületbíróóságok olyan esetekben is ragaszkodtak a párbajhoz, amelyeket békés úton is el lehetett volna intézni.

A *tiszti becsületügyi eljárásokkal* kapcsolatban a szerző két esetet is részletesen feltár. Az egyik még 1876-ban Kolozsvárott zajlott le; az igen szövevényes ügyben magánéleti bonyodalmak és rágalmozás is előfordul, de igen fontos vádpont, hogy az illető tiszt visszautasított egy párbajt. A másik, jóval később, 1939-ben játszódó ügyben egy tiszt eltitkolta, hogy a felesége elvált asszony, ráadásul egy földbirtokos hajadon lányának hazudta. Mikor a felettese tudomást szerzett és felelősségre vonta, az ügyet nem párbajkihívással, hanem tettlegességgel próbálta rendezni.

A tisztek a különböző párbajügyekben igen aktív szerepet játszottak: sokszor kérték fel őket civil felek is *segédnek*, *becsületbíróági szakértőnek*. A hadsereg egyéb módon is közreműködött a párviadatokban: előszeretettel bocsátották rendelkezésre a laktanyák vívótermeit a párbajok helyszínéül. Ez az aktivitás felkeltette a hadvezetés figyelmét is; báró Fejérváry Géza honvédelmi miniszter 1896-ban kelt bizalmas utasítása nem tiltotta az ilyesfajta részvételt, hanem csupán a kellő diszkrécióra szólította fel a tiszteket.

Ugyancsak báró Fejérváry Gézát idézi a könyv a század elején feléledő párbajellenes mozgalmakkal kapcsolatban. Az elszaporodó párbajok ugyanis létrehívták ellenhatásukat a *párbajellenes liga* képében. Ennek szervezői szerették volna mozgalmuknak megnyerni a tekintélyesebb katonatiszteket, akiknek az úriemberi mivoltához és bátorságához kétség sem férhetett. Ha ugyanis ők emelik fel szavukat a párbaj ellen, őket nem lehet gyávasággal vádolni. A honvédelmi miniszter azonban megtiltotta a tisztek részvételét az efféle mozgalmakban, bár céljukat nemesnek és méltánylandónak tartotta. Indoklásában kifejtette, hogy egy tisztnél a személyes bátorság hiányának még a híre is a közös tiszt tekintélyt veszélyezteti.

Az első világháború kitörésével a párbajok száma érthetően csökkent, amelyhez hozzájárult IV. Károly császár és király 1917-es szigorú tilalma is. A háború után ismét emelkedő tendenciát figyelhetünk meg, amelynek oka részben az volt, hogy a háború miatt az egyik fél akadályoztatva volt, és a felek halasztásban állapodtak meg. Ám az 1930-as évek végére ismét csökkent a párbajok száma, a második világháború pedig drasztikusan véget vetett ennek az intézménynek. A szerző véleménye szerint a párbajok maguktól is kimúltak volna, hiszen a két háború közötti korszakban, a tömegpártok létrejötté már nem kedvezett az egyéni becsületére büszke, azt fegyverrel megvédeni kész úriember típusának.

A szerző többéves levéltári és könyvészeti kutatásokon alapuló, jól szerkesztett, igényes stílusban megírt könyve úttörő vállalkozás, és minden bizonnyal érdeklődéssel és haszonnal fogják forgatni a hadtörténelem, a politika- és jogtörténet és a fegyverek világa iránt érdeklődő olvasók is.

Novák Béla: *A párbajozó úriember*.

Kulturális Örökség-sorozat. Kossuth Kiadó, Budapest, 2020, 288 oldal

FELHASZNÁLT IRODALOM

MTA KIK Akadémiai Levéltár adatai. https://konyvtar.mta.hu/index.php?name=v_2

Országos Doktori Tanács adatai. <https://doktori.hu/index.php?menuid=193&lang=HU&vid=1112>